

AZ EURÓPAI ÉS A MAGYAR POLITIKAI TÉR ÁTRENDEZŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI ÖSSZEFÜGGÉSEI, 950-1935¹ (HALÁSZ ALBERT (1890-1945) ÚTTÖRŐ TEVÉKENYSÉGE)

HAJDÚ ZOLTÁN

The historical geographical context of the transformation of the European
and Hungarian political space (950-1935)
(Albert Halász's pioneering role)

The study presents how the chemical engineer and economic statistician Albert Halász mapped the historical geographical processes. Due to his connections, extensive knowledge of foreign languages and travels, Albert Halász acquired almost all historical atlases (scientific and educational) published in Europe. (His efforts to create a comprehensive overview were reflected in the fact that he used and referred to soviet atlases as well.)

Halász regarded the area of continental Europe as a starting point (he did not investigate and map the British Isles and Scandinavia), but he was primarily interested in the processes of Central Europe. He mapped historical political divisions on tracing paper and there was always the base map of the physical geography of Europe underneath. Halász clearly saw that totally different political divisions followed each other in the same physical geographical environment, thus he could not be a follower of geographical determinism.

He soon realized that different spatial and border configurations emerged in the same year. He had to decide (he made compromises) which atlas was 'correct' for the mapping of a particular area.

1. Bevezetés

Az Interneten szinte mindenki válogathat az európai határoknak az elmúlt ezer, ötszáz, kétszáz stb. év alatti változásait bemutató – eltérő pontosságú és hitelességű – animációkban. Ezek azt a látszatot keltik (5-10-15 perc alatt), hogy mindent megmutatnak az öreg kontinens és annak, részei területi és annak következtében létrejövő határváltozásait illetően.

A kérdéskör (a folyamatelemzés, s nem csak egy-egy időszak területi és határállapotának történelmi atlaszokban megjelenő ábrázolásai) szinte minden európai országban korábban is izgatta a „hagyományos kartográfia” képviselőinek a fantáziáját. Különösen az I. világháború után erősödött meg az érdeklődés a folyamatokat illetően. Magyarországon Teleki Pál, Halász Albert, majd Rónai András mélyült el leginkább a kérdéskör tanulmányozásában Magyarországot, illetve az egész európai kontinenst illetően.

¹ Az elemzés az EUBORDERSCAPES FP7-es projekt keretében készült.

E rövid elemzésben azt mutatjuk be, hogy a vegyész-mérnök végzettségű, majd gazdaságstatisztikus Halász Albert², hogyan birkózott meg a történeti folyamatok ábrázolásával. Halász Albert kapcsolatai, széles körű nyelvtudása, utazásai révén megszerezte az Európában kiadott történelmi atlaszok (tudományos és iskolai) csaknem teljességét. (A teljes körű kitekintés igénye jelent meg abban, hogy a korabeli szovjet kiadású atlaszok is megjelentek forrásai között, használta azokat is.)

Halász a kontinens törzsterületét (nem kutatta és ábrázolta a Brit-szigeteket és Skandináviát) tekintette kiinduló pontnak, de elsősorban Közép-Európa folyamatai izgatták. A történeti felosztásokat átlátszó pauszt papíron jelenítette meg, s alattuk a kontinens természeti földrajzi alaptérképe volt jelen mindig. Halász világosan látta, hogy ugyanazon természeti földrajzi környezetben rövid idő alatt teljesen más politikai felosztás következik, így objektíve nem lehetett a földrajzi determinizmus híve.

Rövid idő alatt rájött arra, hogy ugyanarra az évre vonatkozóan elérő területi és határkonfigurációk jelentek meg. Döntenie kellett arról (kompromisszumos döntéseket hozott), hogy mely területen, mely atlaszt, atlaszokat fogadja el korrektnek.

Az ilyen jellegű ellentmondások és kompromisszumok miatt Halász Albert térképei nem mindenki számára jelentenek teljesen elfogadható információkat, de döntésének következményeit, vitathatóságát vállalta. Még Magyarország esetében is megjelentek problémák, hiszen nem volt egyáltalán mindegy, hogy az országot, avagy a királyság hatalmi-politikai terét tekintse „evidens” kiinduló pontnak.

A probléma valójában végig vonul a magyar politikai térszemléleten. A leginkább világosan Fényes Elek fogalmazta meg az utolsó rendi országgyűlés időszakában, hogy nem mindegy, hogy milyen értelemben használjuk Magyarország fogalmát. Ő négy különböző nagyságú (legszűkebb, szűkebb, tágabb, legtágabb) ország-fogalmat különített el. Hunfalvy János maga is kereste a Magyar Birodalom valódi határait. Lóczy Lajos 1918-ban kellett, hogy állást foglaljon a közjogi-területi kategóriák értelmezését illetően.

2. Az európai politikai tér átalakulása permanens folyamat

Az európai kontinens politikai-uralmi, majd államterületi szakaszainak alakulását a permanens átrendeződéssel jellemezhetjük. Ez vonatkozik nem csak a „barbár”, de a keresztény Európa időszakára nézve is. A nemzeti és

---

² Halász Albert 1890-ben született, vegyész-mérnöki tanulmányai befejezése után leginkább gazdasági statisztikával foglalkozott. A Békeelőkészítő Iroda keretei között Edvi Illés Aladárral közösen elkészítette a modern magyar gazdaságstatisztikai atlaszt. Később a figyelme Közép-Európa felé fordult, s a tértörténeti folyamatok megismerése állt a munkássága középpontjába. Halász Albert kiemelkedő értékű és jelentőségű munkát végzett a magyar nemzet számára, mégis, üldözöttként, a fasizmus áldozataként halt meg 1945-ben.

áttekintő európai történelmi atlaszok – különösen a korai időszakokra vonatkozóan – nem minden esetben azonos módon ábrázolják a területi viszonyokat. Ebben – az adathiányok mellett – az is szerepet játszik, hogy vannak országok, melyekben a „mindenkori” állapotok feltárása volt az elsődleges szempont, s voltak és vannak országok, melyek az éppen aktuális területük „visszavetített” jellegét tartották a legfontosabbnak.

A honfoglalás időszakától kezdve a magyar hatalmi tér, majd Magyarország részese az európai meghatározó tendenciáknak. Nem véletlen, hogy a honfoglalás ezer éves megünnepléséhez kapcsolódva jelent meg Márki Sándor hatalmas, egyben bizonytalanságokat is kifejező monográfiája.³ A történész (de rendkívüli alapos földrajzi ismeretekkel rendelkező, valódi történeti földrajzos) Márki számára is gondot okozott a honfoglalás-korabeli Európa területi, „államföldrajzi” bemutatása. A rendelkezésére álló források és széles nemzetközi szakirodalom nem minden területen tette lehetővé az állapotok pontos rekonstrukcióját.

Vannak az európai politikai térfejlődésnek olyan korszakai, amikor az államterületek viszonylag stabilak, s mint Halász ábrái alapján egyértelműen megfogalmazhatjuk, vannak olyan töréspontok esetleg konkrét évhez, háborúk utáni területi újrendezéshez kapcsolódóan, amikor Európa területi rendje alapvetően átalakul.

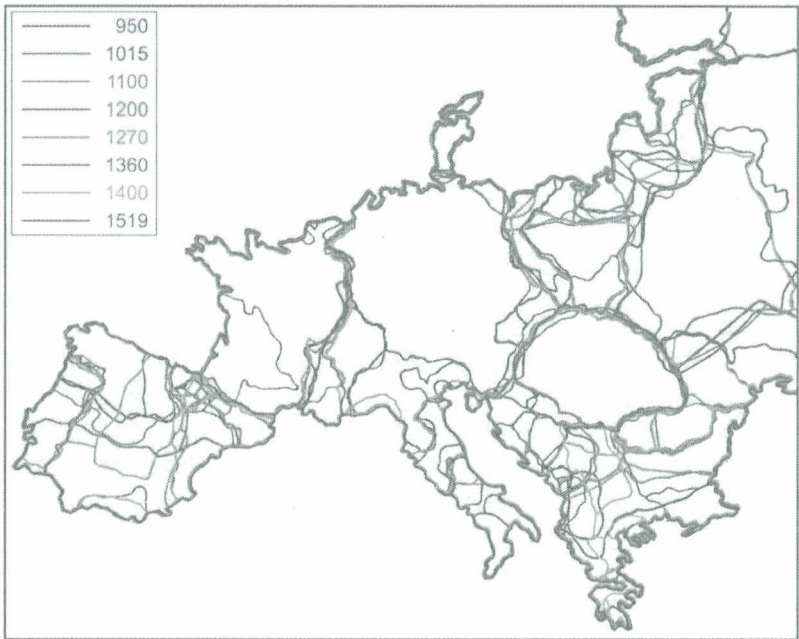
Ha a 950-1519 közötti időszak területi átrendeződéseit nézzük (*1. ábra*), akkor azt kell megállapítanunk, hogy az egész kontinensen jelentős változásokkal jár a „berendezkedés”. Sok tekintetben ez a legizgalmasabb időszak, szinte minden része (különösen Közép- és Kelet-Európa) a „mozog” a kontinensnek.

Magyarország környezet meglehetősen mozgalmas, különösen a déli határok mentén játszódnak le gyakori és jelentős területi átrendeződések. A Balkán esetében a birodalmiság, a birodalomváltás és a kisállami folyamatok és törekvések egyaránt jelen vannak.

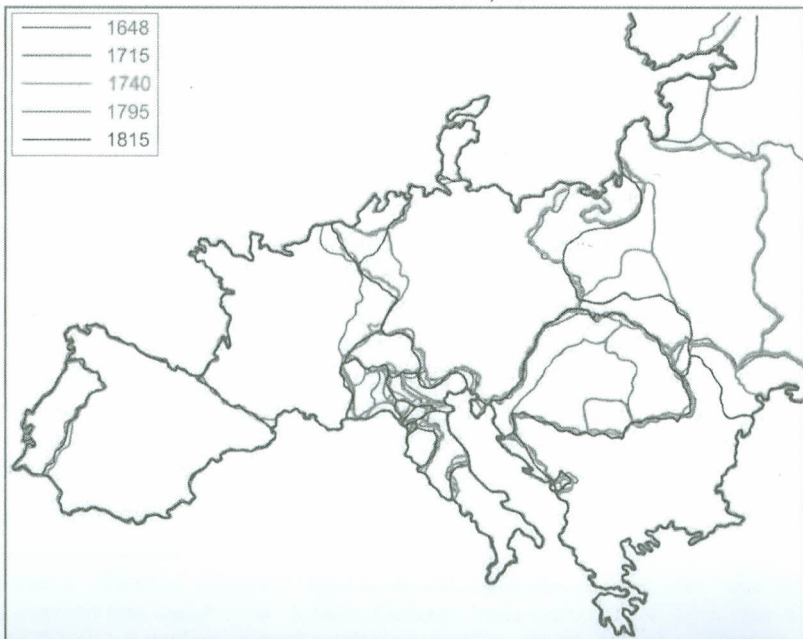
A wesztfáliai békétől (1648) a Napóleon utáni átrendeződések már „csomósodnak”, nagy kiterjedésű területeken megszilárdultak az államhatárok, ugyanakkor egyes érintkezési zónákban a változások folyamatosak (*2. ábra*).

Az 1878 és 1935 közötti időszakot bemutató térképeinek összevont ábrája (*3. ábra*) a nagy balkáni, és az I. világháború utáni átrendezések alapvető vonásait mutatják be. Nem részletezheti a változások minden elemét, de a folyamatokat jól érzékelteti.

³ Márki Sándor: Európa a magyarok honfoglalása idejében. Földrajzi Közlemények, 1897, Külön kötet, pp. 1-120

1. ábra. Az európai és a magyar határok változása, (950-1519)
 Forrás: Halász Albert, 1936

2. ábra. Az európai és a magyar politikai tér átalakulása, (1648-1816)
 Forrás: Halász Albert, 1936

3. ábra. Az európai és a magyar politikai tér átalakulása, (1878-1935)
Forrás: Halász Albert, 1936

3. Összegzés

Halász Albert államföldrajzi, állam-és államhatár történeti ábráinak bemutatása nem csak tudománytörténeti szempontból, hanem az érintett módszertani kérdések nagy tömege miatt is fontos. A tértörténeti folyamatok nagy részét – korántsem teljes pontosságban, egyes területeken vitathatóan – mutatta be. Ennek ellenére javasolni tudom mindenkinek, hogy mélyebben tanulmányozza a Halász által érintett kérdéseket (az elméletieket és a módszertaniakat egyaránt) mert a YouTube vagy más „szépen mozgó” Európa folyamatábrái ugyanezeket a problémákat vetik fel. Szerencsés Európában az a nemzet – kevés van ilyen – mely tagjainak egyértelmű, világos, stabil tudásuk van az államterület hosszú távú alakulásáról, amelyek egyértelműen láthatják, hogy milyen kevés a változás az „akkor” és a „most” között.

Irodalom

- BARÁTH TIBOR 1943: Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Kolozsvár, Nagy Jenő és Fia.
- BÁTKY ZSIGMOND–KOGUTOWICZ KÁROLY (SZERK.) 1921: Kogutowicz zsebatlasza az 1922. évre. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya.

- BÁTKY ZSIGMOND–KOGUTOWICZ KÁROLY (SZERK.) 1925: Kogutowicz zsebatlasza az 1926. évre. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya.
- CHOLNOKY JENŐ 1911: A tartós államalakulásokról.– Magyar Figyelő, Vol. I. pp. 71-76.
- CHOLNOKY JENŐ (SZERK.) 1920: A magyar béketárgyalások, I-III. Budapest, M. Kir. Külügyminisztérium.
- CZIRBUSZ GÉZA 1902: Magyarország a XX. évszáz elején. Temesvár, Polatsek.
- CZIRBUSZ GÉZA 1919: Antropo-geographia, III. Geopolitika. Budapest, Franklin-társulat.
- EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES 1928: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. – Magyar Statisztikai Szemle, 6. sz. pp. 648-714.
- EDVI ILLÉS ALADÁR–HALÁSZ ALBERT 1921: Magyarország gazdasági térképekben. VI. kiadás. Budapest, Pallasz Nyomda.
- FÉNYES ELEK 1847: Magyarország leírása. Pest, Beimel.
- FODOR FERENC 1937: Magyar föld, magyar élet. Budapest, Szent István-társulat kiadása.
- HAJDÚ ZOLTÁN 1995/a: A magyar államtér változásainak történeti és politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajztudományban 1948-ig. – Tér és Társadalom, No. 3-4, pp. 111-132.
- HAJDÚ ZOLTÁN 1996: Az „államtáj” és a „tájállam” problematikája a magyar földrajztudományban 1948-ig. – Földrajzi Közlemények, Vol. CXX. (XLIV) pp. 137 – 150.
- HALÁSZ ALBERT 1928: New Central Europe in economic maps. Budapest, Gergely Bookseller.
- HALÁSZ ALBERT 1936: Középeurópai államok. Europe – Európa, I. Budapest, A szerző kiadása.
- HERCZEGH GÉZA 1987: Magyarország külpolitikája (896-1919). Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- HUNFALVY JÁNOS 1863: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása. I. köt. Pest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KALMÁR GUSZTÁV (é. n.): Magyar geopolitika. Budapest, Stádium.
- KOLLÁNYI KÁROLY 1991: A Kárpát-medence Európában. Budapest, HungAvia, Kráter.
- KRING MIKLÓS 1934: A magyar államhatár kialakulásáról. In: A bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV. Budapest, pp. 3-26.
- LÓCZI LÓCZY LAJOS (SZERK.) 1918: A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság kiadása. Kilián Frigyes utóda.
- MARCZALI HENRIK 1920: A béke könyve. Budapest, Athenaeum.
- MÁRKI SÁNDOR 1897: Európa a magyarok honfoglalása idejében. – Földrajzi Közlemények, Külön kötet.
- MISKOLCZY GYULA 1923: Magyarország az Anjouk korában. Budapest, Szent István Társulat.
- NAGY LÁSZLÓ 1993: Magyarország Európában. (A honfoglalástól a közelmúltig). Budapest, Honffy Kiadó.
- OLAY FERENC 1930: Csonka-Magyarország hatáiról. Budapest, Franklin-társulat.

- OLÁH MIKLÓS 1530/1985: Hungaria. Budapest, Magvető Kiadó.
- PALOTÁS ZOLTÁN 1990: A trianoni határok. Budapest, Interedition.
- PRINZ GYULA 1914: Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság Rt.
- PRINZ GYULA 1942: Magyarország földrajza. Budapest, Renaissance Könyvkiadó.
- RADISICS ELEMÉR (SZERK.) 1946: A Dunatáj I-III. Budapest, Gergely Rt.
- RÓNAI ANDRÁS (SZERK.) 1945: Közép-Európa atlasza. Budapest – Balatonfüred, Államtudományi Intézet.
- RÓNAI ANDRÁS 1947: Területi problémák Közép-Európában. In: Magyar Földrajzi Zsebkönyv.
- SZALLER GYÖRGY 1796: Magyarország földleírásának rövid foglalattya egygy hozzá tartozandó ujonnan rajzolt mappával egygyütt. Pozsony, Schauff János.
- SZÁSZKY TOMKA JÁNOS 1777: Introductio orbis antiqui et geographiam. Pozsony, Kassa, Landerer.
- SZEKFÜ GYULA 1917: A magyar állam életrajza. Budapest.
- TELEKI PÁL 1923: The evolution of Hungary and its place in European history. New York, The McMillean Company.
- TELEKI PÁL (é. n.) 1934: Európáról és Magyarországról. Budapest,